

ТЕНДЕНЦІЇ АТТИКІЗМУ ТА ГРЕЦЬКЕ МОВОЗНАВСТВО ЕЛЛІНІСТИЧНО-РИМСЬКОГО ПЕРІОДУ

Тенденції аттикізму I-II ст. н.е. як одного з напрямків риторики побіжно описуються в творах багатьох дослідників давньогрецької літератури та мови, зокрема, Б.В.Горнунга, Н.С.Гринбаума, А.Круазе, С.І.Радцига, І.С.Свенцицької, М.Н.Славятинської, С.І.Соболевського, І.М.Тронського та інших. Але більшість дослідників аттикізм розглядають лише в аспекті його впливу на стиль літературних творів певного періоду. Більш детальному вивченню проблеми взаємозв'язку аттикізму та розвитку давньогрецької мови присвячені твори Й.Фрезена та В.Шміда. Аттикізм, що значною мірою впливав на стиль та мову письменників та риторів з II ст. до н.е., фактично, до кінця XIX століття, крім того став одним з головних стимулів розвитку філологічних студій в Греції елліністичного та римського періодів.

З III ст. до н.е. основою елліністичної освіти стали класичні тексти. Політика наступників Александра Македонського була спрямована на те, щоб перетворити свої столиці на культурні центри. Тому в столицях держав діючих засновувались бібліотеки, в яких збиралась величезна кількість рукописів. Мова таких рукописних текстів відрізнялась від грецької мови, яка функціонувала в елліністичних державах, тому потребувала наукового аналізу. Проблеми критики тексту, що поставали перед видавцями, – аналіз рукописної традиції авторів попередніх століть, необхідність тлумачення лексики, яка стала незрозумілою, граматичних форм та стилістичних особливостей – потребували встановлення мовних норм автора, що видається. З'являються численні лексикографічні та діалектологічні твори, граматичні, метричні та реальні коментарі мови давніх авторів. Головними центрами таких студій стали Александрія (III ст. до н.е.) та Пергам (II ст. до н.е.).

Лексикографічні та граматичні дослідження, а також пов'язаний з видавничою діяльністю вибір “кращих з кращих” грецьких авторів (так званий александрійський канон) призвели до того, що мова атичних авторів V-IV ст. до н.е. була проголошена взірцевою: її граматики, лексика та стилістика набувають значення норми.

Розвитку філології в цей період значно сприяла теорія красномовства. В цей час в риториці панує азіанізм. Мова та стиль авторів, які дотримувались вимог азіанізму, були “далекими від того, до чого прийшла в своєму розвитку атична проза” [5, 162], оскільки вони зазнавали впливу розмовної грецької мови, яка значно відрізнялась від класичного атичного діалекту V-IV ст. до н.е. Зрозуміло, що знавці та шанувальники класичної грецької літератури (та, відповідно, класичної атичної мови) не могли змиритися з таким її “псуванням”, яким вони вважали тенденції азіанізму. Всі риси, які не відповідали класичним вимогам, вважались ознаками занепаду та деградації [6, 3]. Зокрема, Діонісій Галікарнаський у творі “Про давніх ораторів” досить негативно висловлюється про новий стиль красномовства: “Атична Муза, давня, народжена в цій країні, набула ганебного вигляду. Між тим, вчора лише вийшовши з трущоб якихось Азій, Муза якась Місійська чи Фрігійська, чи якась гідота Карійська, вважала, що вона має право керувати еллінськими містами” (Цит. за 3, 158). Логічним та історично виправданим є той факт, що пишномовний азіанізм поступається перед стилістичним напрямком, який виник у сфері мовної граматики та філології – так званим “архаїзуючим аттикізмом”. На противагу “хворому” азіанському стилю аттикізм прагнув “здорової”, тобто простої та зрозумілої, манери викладу, яка досягалась шляхом старанного вивчення та наслідування мови та стилю класичних атичних письменників. Своєї

теоретико-програмної форми аттикізм набув саме в період протистояння риторично-стильовому напрямку азіанізму в I ст. до н.е.

Вже в I ст. до н.е. Цецилій (твори якого не збереглися та відомі нам лише за посиланнями інших авторів) та Діонісій Галікарнаський кодифікували лінгвостилістичні особливості знаменитих атичних ораторів та письменників як норму. Цецилій, автор творів “Проти фрігійців”, “Чим відрізняється атичний стиль від азіанського”, уклав словник атичних слів як практичний посібник для оратора та письменника, прагнучи забезпечити в першу чергу оратору максимальну чистоту мови, вільної від рис, які не засвідчені в класичній літературі. Словник Цецилія був першим посібником, що відкрив собою численну серію інших, аналогічних йому. Твори Цецилія значною мірою вплинули на пізнішу грецьку та римську теоретичну філологічну літературу, залишаючись довго джерелом для пізніших теоретиків мови. Інший теоретик аттикізму – Діонісій Галікарнаський – вказував на важливість та доцільність для авторів-початківців керуватися творами письменників, які визнані взірцевими. Наслідком цього стало те, що в період пізнього еллінізму навіть “освіта була спрямована не на розвиток розуму, а радше на передачу літературної спадщини” [4, 226].

Автор анонімного трактату “Про піднесене” виступає проти однойменного твору аттикіста Цецилія. Він засуджує і “пихатість” азіанізму, і “сухість” стилю крайніх аттикістів. Зокрема, автор зазначає: “Всі ті, хто прагне величі стилю, через боязнь докору у в’ялості та стриманості (ніби в силу певного закону природи) вдаються до пихатості. Але пухлини не прикрашають ані тіла, ані мови: така мова нещира, часто протилежна до того, чого ми прагнемо” [Цит. за 1, 221].

В I-II ст. н.е. аттикізм внаслідок загальнокультурного “грецького відродження” став панівною тенденцією в літературі та риторичі. Вже в II ст. н.е. точне наслідування атичного діалекту письменників V-IV ст. до н.е. (*μίμησις τῶν ἀρχαίων*) – ідеал мистецтва слова для аттикістів. Аттикізм, перш за все, проявився в реформі літературної мови. З неї були виключені слова та звороти, які не зустрічались у визнаних канонічними атичних прозаїків. Вважалось неприпустимим використання в літературі слів, граматичних форм та синтаксичних конструкцій, які з’явилися в грецькій мові в елліністичний період та за часів Римської імперії. Тому, незважаючи на досить широку географію письменників I-III ст. н.е. (більшість з них не жили в Атиці), “в своєму атичному словнику, атичному синтаксисі, атичному стилі вони всі до одного є відвертими, безсоромними і догідливими імітаторами атичної мови періоду її розквіту” [7, 496].

Старовинні твори переривались в пошуках слів, які вийшли з ужитку, і віднайдені слова доречно та недоречно вставлялися у промови. Про кожне слово необхідно було знати, де і коли воно вперше було використане в літературі. Один зі співбесідників у “Банкеті мудреців” Афінея навіть мав прізвисько “Бути-чи-ні” за те, що він не міг з’їсти й шматочка за столом, не перевіривши, чи згадується назва цієї їжі у атичних авторів.

У II-III ст. н.е. укладаються лексикографічні твори, в яких пояснюються важкі слова, даються паралелі з атичного діалекту V-IV ст. до н.е.: “Ономастикон” Юлія Полідевка, “Словник до десяти ораторів” Гарпократіона. В цей час створений і “Банкет мудреців” Афінея – енциклопедія про людей та предмети класичної епохи. Матеріал, що викладається автором – безкінечний перелік страв, напоїв, овочів, предметів побуту, способів розваг, які зустрічаються у

класиків, часом навіть зі слідами алфавітного порядку (що видає лексикографічне джерело цих відомостей). Численні автори словників та граматик полегшують сучасникам доступ до культурної давнини Греції. Ідеалізація минулого сама собою перетворюється в реставрацію минулого. Ці словники цікаві не лише з точки зору атичного діалекту; в них містяться численні дані про елліністичну койне, слововжиток якої автори словників намагаються замінити атичним.

Перемога аттикізму відбилась на всій подальшій історії грецької мови. Зокрема, як стверджує І.М.Тронський, аттикізм “робив мертвою всю мовну систему. Дуалізм письмової атичної та живої розмовної мови пройшов через всю пізнішу античність, через середньовічну писемність Візантії, навіть через новогрецьку літературу ХІХ століття та зберігся до наших днів.” [8, 235].

Аттикізм, який канонізував атичний діалект V-IV ст. до н.е., був одним з культурних чинників формування та функціонування грецької літературної мови II-III ст. н.е. та значною мірою зумовив її подальший розвиток. Оскільки аттикізм реалізувався лише у мові тієї частини населення, що була дотична до літератури та риторичної освіти, аттикістичний пуризм стає вираженням вченості небагатьох обраних, тому спричиняє все більше віддалення мови літератури архаїстичної орієнтації від розмовної мови. В цьому аспекті аттикізм призвів до віддалення літературної мови, якої необхідно було навчатися у атичних авторів, від живої розмовної, адже літературна мова атичної прози V-IV ст. до н.е., яка стала для аттикістів об’єктом наслідування, значно відрізнялась від живої “загальної мови” елліністичного часу з її значною домішкою іонізмів, численними новоутвореннями, вульгаризмами та діалектизмами. Оскільки штучне відродження атичного діалекту 600-річної давнини могло бути

здійснене лише завдяки тривалій кабінетній роботі, в елліністично-римський період з'явилась значна кількість мовознавчих праць, які кодифікували мовні норми та спрямовували її розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля. – СПб., 1996. – 364с.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975. – 304с.
3. История греческой литературы / под ред. С.И. Соболевского, М.Е. Грабарь-Пассек, Ф.А. Петровского. – т.Ш. – М., 1960. – 439с.
4. Марру А.-И. История воспитания в античности (Греция). – М., 1998. – 425с.
5. Меликова-Толстая С. Античные теории художественной речи // Античные теории языка и стиля / ред. О.М. Фрейденберг. – М.-Л., 1936. – с.147-171.
6. Полякова С. Греческая проза I-IV веков н.э. // Поздняя греческая проза. – М., 1961. – с. 3-26.
7. Тойнбі А. Дослідження історії. В 2-х томах / Пер. з англ. В.Шовкуна.- К., 1995.
8. Тронский И.М. История античной литературы. – М., 1983. – 464с.